

Oskar Skarsaune:

Da kristendommen kom til Norge – åndsmakt eller våpenmakt?

I

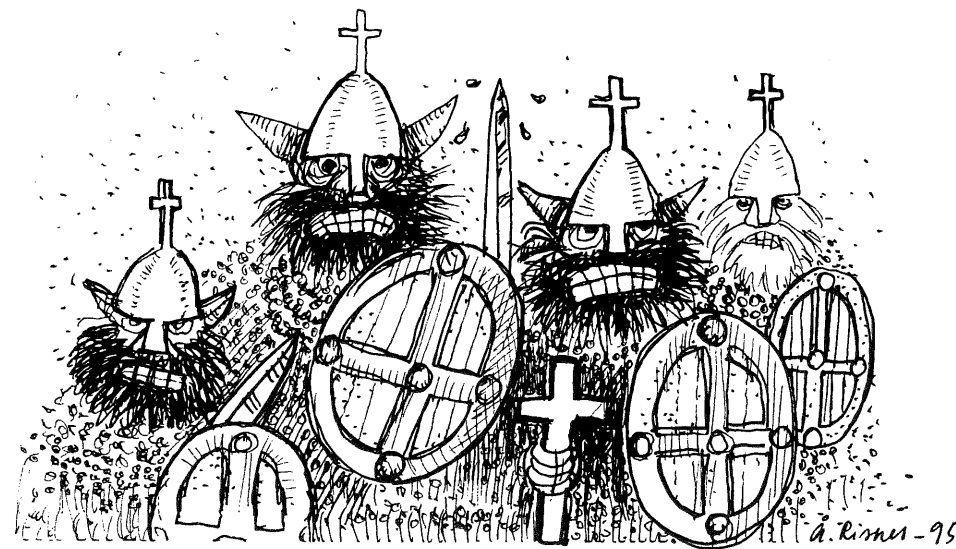
La meg aller først problematisere første ledd i overskriften en smule. Når vi sier at kristendommen «kom til Norge», forutsetter vi at «Norge» lå der som et land, et folk, en nasjon, som kristendommen kom til. Men det kan diskuteres om det eksisterte noe slikt «Norge» før kristningen tok til. Landområdet lå der selvsagt, og det bodde folk der, men hadde de noen bevissthet om å være ett folk, en nasjon? Opptrådte de noen gang samlet overfor ytre fiender, var det noen sentral autoritet i landet som alle de lokale stammene og høvdingene lystret? Det hører med til barneleardommen at Harald Hårfagre samlet Norge til ett rike ved overgangen til 900-tallet; men i nyere tid har flere historikere stilt spørsmålsteget ved den tradisjonelle oppfatning at Harald ikke bare begynte denne prosessen, men også fullførte den. Vi kommer antakelig den historiske virkelighet nærmere om vi ser på «rikssamlingen» og nasjon-dannelsen som en relativt langvarig prosess, som begynte under Harald, og knapt kan sies å ha vært fullført før under Olav Haraldssons etterfølgere (dvs. fra 1035 av).

Men det betyr at rikssamling og kristning går hånd i hånd, ja, er to sider av samme prosess. I den norske kongerekken er det faktisk bare Harald Hårfagre selv som ikke er døpt, alle hans etterfølgere var døpte menn. Og hans egen holdning i det religiøse spørsmål, ja – den kan vi selvsagt ikke vite mye om, men det må være lov å lese et signal i det faktum at han sendte sin sønn og kongsemne Håkon til en kristen konge i England, Athelstan (eller Adalstein som de sa i Norge), for å la ham utdanne til en moderne europeisk (dvs. kristen) konge der.

Norge har altså aldri vært en «hedensk» nasjon, som så ble kristnet. Nasjonen, folkets bevissthet om å være ett folk, ble til i den samme prosess, og ble drevet frem av de samme krefter som fremmet kristendommen i landet. De to sentrale kongene i samlingsprosessen er de to Olav'ene Tryggvason og Haraldson; de to sentrale kristningskongene er de samme to Olav'er. Forsåvidt kan man si at Norge i historisk forstand er en kristen nasjon, for nasjonen har aldri eksistert som annet enn kristen.

II

Men også i en annen forstand er historien om Norges tilblivelse som nasjon identisk med kristningshistorien. I hedensk tid ble det ikke skrevet noen historisk fremstilling om viktige begivenheter i folkets liv. Dels fordi «folket» altså enda ikke eksisterte, dels fordi den *historiske bevissthet* som må være til stede for at det skal resultere i historieskrivning, var noe som fulgte kristendommen. I hedensk tid var årets kretsløp i naturen den viktigste form for tid og tidsopplevelse, poenget med kulten var å styrke og vedlikeholde årstidenes jevne løp og livskraftenes seier. Intet av dette motiverte for historieskrivning. Da kristendommen kom, fulgte med den en sterk bevissthet om at overgang til kristendommen betydde at en ny tid begynte, en ny historie, som var del av en større historie: historien om gudsrikets utbredelse fra Jerusalem til jordens ender; fortellingen om Guds gjerninger fra skapelsens morgen via kors og oppstandelse til byggingen av det nye Jerusalem. Dette ga den lokale historien om det som skjedde i den unge nasjonen Norge en *betydning*, et perspektiv, som gjorde denne

historien interessant og viktig, derfor også viktig å fastholde, skrive ned. Mesteren blant de gamle historikerne, Snorre, var en kristen mann og Heimskringla er i sin struktur og idé et kristent historieverk. Hadde Snorre og de andre sagaskriverne ikke skrevet noe, hadde vår viten om Norges eldste historie som nasjon vært katastrofalt mye mindre enn den nå er. Da hadde vi visst like lite om den perioden, som vi nå vet om det førkristne Norge, og det er nokså lite, mye mindre enn vi ofte tenker over.

III

Men altså: kom kristendommen med åndsmakt eller våpenmakt? Svaret på det, om vi følger den samme Snorre, synes i første omgang helt opplagt: *i hvert fall* med våpenmakt! All sin kristendom til tross (?), Snorre elsker slagscener; han er action-forfatter så god som noen. Og han har preget vårt bilde av kristningen mer enn noen annen. Joda: Også Snorre kan la falle noen bemerkninger om at det kom fredelige misjonærer til de norske områder (særlig sør i Viken), som kort og godt prekte for folket – og det er i grunnen alt Snorre har å si om den sak. Hvordan de prekte, hva de sa, hvordan de vant folkets gehør og ble i stand til å overbevise noen;

om det gir Snorre oss liten eller ingen beskjed. I hvert fall tilsynelatende.

Vi kommer straks tilbake til saken, men la meg først komme med en ny problematisering: For oss er våpenmakt og åndsmakt helt klart *alternativer*. De utelukker hverandre. Eller la oss si det mer allment: fysisk makt og åndsmakt hører for oss hjemme i hver sin kategori. Men det blir anakronistisk om vi anvender en slikt perspektiv på middelalderen.

La meg illustrere det med en kjent episode fra Danmarks kristning. Kong Harald Blåtann var ekte hedning, men omkring 960 fikk han besøk av misjonærer fra Tyskland, som han tok godt imot. De fikk anledning til å føre lange samtaler med kongen og hans hoff om den nye troen, og én av de tilstedeværende misjonærer (Widukind av Korvey) skrev senere ned det som skjedde da kongen lot seg overbevise om den nye troens overlegenhet:

Ved et gilde, hvor kongen var til stede, oppstod en trette om dyrkelsen av gudene, idet danene påstod at Kristus nok var en gud, men at det også var andre guder, som var større enn ham. For de lot menneskene se langt større tegn og under enn Kristus. Mot dette vitnet en prest, ... en biskop ved navn Poppo. Han sa at det var én

eneste sann Gud og Fader og hans enbårne Sønn vår Herre Jesus Kristus og Den Hellige Ånd, mens avgudene var demoner og ikke guder. Kong Harald, som de sier er ivrig etter å høre men sen til å tale, spurte ham nå om han var villig til å bevise denne tro på sin egen kropp. Uten å nøle svarte Poppo ja til det. Kongen lot så presten sette under oppsyn til dagen etter. Da det var blitt morgen lot han et stort, tungt stykke jern varme opp til det glødde. Så bød han presten bære det til bevis for den katolske tro. Denne Kristi bekjenner grep uten vakling jernstykket og bar det så lenge kongen bestemte, fremviste så sin hånd, som var uskadd, og overbeviste slik alle om den katolske tros sannhet. Dette fikk kongen til å omvende seg, han besluttet å ære Kristus alene som Gud, og han bød de folk han hersket over å forkaste avgudene...

Denne fortellingen er på ingen måte enestående i sitt slag; den er tvert om et ganske typisk eksempel på det historikerne gjerne kaller «kraftprøven»; fortellingen om en avgjørende styrkeprøve mellom de gamle guder og den nye. Og her bryter vårt skille mellom åndsmakt og fysisk makt sammen; her befinner vi oss i en verden der åndsmakt manifesterer seg i konkrete fysiske begivenheter som aktørene opplever som underfulle, utslag av guddommelig makt.

Man må huske at de norrøne hedninger kort og godt *trodde* på sine guder; de var overbevist om at de gamle guder var de sterkeste makter som fantes. Dersom de ble overbevist om at så ikke var tilfelle, at de fantes en enda sterkere makt, falt selve bunnen ut av deres tidlige tro.

Og her kan vi med fordel vende tilbake til Snorre; for han gir oss et godt eksempel på en slik kraftprøve, som på samme måte som fortellingen om Poppo's jernbyrd handler om åndsmakt i konkret «fysisk» skikkelse. Jeg tenker på den kjente historien om Dale-Gudbrands konfrontasjon med Olav Haraldsson. Da Gudbrand fikk høre at kongen og hans folk nærmet seg, kalte han sammen bøndene i omegnen og talte slik til dem:

Olav vil by oss en annen tro enn den vi har hatt før, og han bryter i stykker alle gudene våre, og sier han har en annen gud som er mye større og mektigere. *Det er et under at ikke jorda sprekker under ham når han tør si slikt, og at gudene våre lar ham få lov til å gå lenger.* Men jeg tenker at når vi bærer Tor ut av hovet hos oss, han som står her på garden og alltid har hjulpet oss, så han får se Olav og mennene hans, da kommer guden til Olav til å bråne, og han sjøl og mennene hans med, så de blir til ingen ting.

Ut fra slike forutsetninger er det ikke vanskelig å skjønne effekten av det som skjer da konfrontasjonen finner sted. Først sier Olav:

Du skremmer oss med guden din, som er både blind og døv og verken kan frelse seg sjøl eller andre, og som ikke kan komme av flekken uten at noen bærer ham. Men nå tror jeg ikke det er lenge før det går ham ille. Se opp nå, og se mot øst, der kommer vår gud med stort lys!

Som kjent: De så mot den stigende sol, og i samme øyeblikk slo Kolbein Sterke gudebildet av Tor overende, og ut løp det «mus så store som katter, og øgler og ormer». Bøndene ble så redde at de først rømte; senere trakk Gudbrand den eneste mulige konklusjon av de premisser han selv hadde lagt tidligere:

Vi har lidd stor skade på guden vår. *Men etter som han likevel ikke kunne hjelpe oss*, så vil vi nå tro på den guden som du tror på. – Og så tok de kristen tro alle sammen.

Olav følger her i grunntrekkene det samme misjonsmønster som Bonifatius, tyskernes apostel, hadde gjort knappe 300 år tidligere, da han hugg ned en hellig eik i Geismar. Vi må ikke forveksle den maktbruk som her skjer, med den fysiske maktbruk kongen griper til mot ulydige høvdinger som ikke vil underordne seg hans politiske makt. Kolbein Sterke tar et håndfast oppgjør direkte med gudbrandsdølenes gud – og kommer fra det med livet, ja, som den overlegne, mens guden viser seg maktesløs. Dette er en genuin prøve på åndsmakt i norrøn middelalderfasjon, for bildet av Tor representerte den

sterkeste åndelige makt Gudbrand og hans bønder kjente.

IV

Ett aspekt til må nevnes i forhold til det for oss vanskelige problem med maktbruk til fordel for kristendommen i middelalderen. Helt fra oldkirkens tid, helt fra Romerriket ble kristent under keiser Konstantin og hans sønner, hadde det eksistert en slags teologisk teori om rett og urett bruk av makt fra en kristen konges side. Augustins utforming (ca 400 e. Kr.) av denne teorien ble retningsgivende, til langt opp i middelalderen. Man må skjelve to ting fra hverandre, sa Augustin. Det ene er «av-paganiseringen» av hedningene innenfor keiserens rike. Her er en viss bruk av makt nødvendig: Man må forby hedenske offerfester. Åpenlys avgudsdyrkelse kan ikke tåles i et kristent rike. Men med omvendelsen til tro og dåp er det en annen sak. Her må all tvang utelukkes; bare hjertets frie tilslutning er forenlig med sann tro.

Mer og mindre konsekvent var dette den politikk som ble fulgt. I middelalderens stammemisjon blant germanerne og de nordiske folk var dette også det rådende syn. Men noen faktorer kom i tillegg. Her må nevnes stammesolidariteten. Bruk av makt fra høvdings side når noen av hans undersåtter motsatte seg hans religiøse autoritet, var neppe noen nyhet med kristendommen. Det nye var da snarere at noen av kirkens menn advarte mot slik bruk av makt i det godes tjeneste.

Men det er slett ikke utenkelig at når Olav Tryggvason – ifølge Snorre – først og fremst brukte rå fysisk makt mot slike hedninger som *drev med trolldom*, så kan det ha hatt sin bakgrunn i den kirkelige teori vi har referert ovenfor.

V

Én sak er det fremfor alt viktig å huske når vi flere århundrer senere skal bedømme kristningskongene: I utgangspunktet var de alle *vikingehøvdinger*. De var førere for en del av kystbefolkningen i Norge som hadde gjort det til en levevei og en livsstil, dels å dra på

herjingstokter til den kristne del av Europa, dels å ta nytt land der de kom, og bygge nye samfunn der (slik man f.eks. kan se det meget anskuelig i vikingemuseet i York). Når disse vikingehøvdinger ble kristne, la de ikke straks av seg sin levevei og sin livsstil, men den endret retning, og i noen grad karakter. Nå dro de på vikingetokt hjem til Norge, de ble vikinger i eget land. Og det sier mye om deres mentalitet at de nokså raskt ga lovforbud i de gamle landskapslovene *mot* vikingetokter (eller «herjing», som lovene sier) – med ett unntak: det skulle fortsatt være lov «å herje folk til kristendommen»!

Vi har altså, på godt og vondt, å gjøre med kristnede vikinger når vi taler om de første kristningskongene i Norge; den siste som var konge i denne stil var Harald Hardråde. Etter ham merkes en ny stil hos kongene; kristningen begynner å slå innover og gir seg uttrykk i et nytt kongeideal – det som kort uttrykkes i tilnavnet Haralds sønn fikk: Olav Kyrre.

VI

Kongenes maktbruk *ble* kritisert fra kristent hold – allerede i samtiden. Det fantes en kristen kultur, ikke minst dyrket og elsket frem i klostrene, som satte helt andre standarder enn dem man finner hos de nylig omvendte vikinger. På dramatisk vis møtes disse to verdener i fortellingen om Olav Tryggvasons møte med Sunniva-legenden på Selje. På sin vei nordover langs kysten av Norge etter ilandstigningen på Moster (på nåværende Bømlø), passerte Olav Selje og la i land der. Lokalbefolkningen fortalte ham da historien om den hellige Sunniva.

Sunniva var en irsk kongedatter som flyktet ut på åpne havet da hun skulle tvinges til å gifte seg med en hedensk frier. Den historiske bakgrunn for denne nokså romantiske fortelling er ganske sikkert det ideal som stod sterkt i det irske klostervesen: Å begi seg ut i det helt ukjente på Kristi befaling, som Kristi vandringsmenn. – Sunniva og hennes følge landet i hvert fall på øyene Selje og Kinn, og slo seg ned der. Så fikk de vite at den hedenske Håkon Jarl nærmet seg.

Da søkte de tilflukt en fjellhule og bad Gud om ikke å la dem falle i hedningenes hender. Gud svarte ved å la et steinras sperre hulens åpning. Senere ble det sett et lys ved fjellhulen, og da Olav og hans biskop Sigurd nå undersøkte stedet, fant de Sunnivas kropp helt uskadd. De skjønnte da at hun virkelig var et hellig menneske; hun ble lagt i skrin og skrinet plassert på høyalteret i den nye kirken på Selje. Gjennom dette ble Selje et første viktig kirkelig sentrum i Norge, inntil det måtte avgi førsteplassen til den større helgen i skrinet på Kristkirkens alter i Nidaros: Hellig-Olav.

I Sunniva-legenden møter vi et helt annet kristent ideal enn det Olav Tryggvason representerte; et kristent ideal som var dyrket frem i den irske klosterkirke, og som fikk stor betydning for de første representanter for kristendommen i de nordlige områder i Vesterhavet (Island og øyene nord for de britiske øyer, foruten det vestlige kyst-Norge, som ved Selje). Man skal ikke se bort fra at slike kristnes meget fredelige liv og virksomhet, som heller valgte martyriet enn å forsvare seg med vold, kan ha øvet en skjult men betydelig påvirkning på de barske norske hedninger. Det er i hvert fall påfallende hvor raskt Olav Haraldssons fall på Stiklestad av svært mange nordmenn – også blant hans motstandere – ble oppfattet ut fra dette idealet: selve beviset på Olavs kristne sinnelag ble historien om at han kastet fra seg stridsøksen i slaget, og lot seg drepe våpenløs. Historisk eller ikke – dette vitner om at et helt nytt livsideal er i ferd med å få en viss makt over sinnene. Så må det jo også tilføyes at dette nye ideal forble meget vanskelig å realisere i praksis. Det vitner den fortsatte historien rikelig om.

VII

Mitt hovedpoeng i denne lille artikkelen har vært å advare mot *anakronistiske* vurderinger av et viktig historieførløp som resulterte i at Norge ble dannet som nasjon, og som en *kristen* nasjon. Ett siste poeng: Det norske samfunn i tidlig middelalder bestod av meget homogene og tett sluttede lokalsamfunn. I

slike samfunn vil det til alle tider være en tilnærmet utenkelig tanke at man skulle kunne leve sammen med *ulik* sed, skikk, og kultus. Slike samfunn er for homogene og små til å ha sosial kapasitet til noe som kunne ligne religiøs eller kulturell pluralisme. Skifter slike samfunn sed og skikk, tro og kultus, gjør de det *kollektivt*. Og normalt følger alle lederen, høvdingen, kongen. Derfor ligger nøkkelen til sedskiftet hos samfunnets maktpersoner. Et både fornøytelig og illustrerende eksempel på dette – og dessuten et ganske sympatisk, fordi lederskapet bestod av et allting, ikke en konge – er historien om Islands kristning. Folket på Island var tilnærmet splittet i to; hedningene var enda i flertall, men det var også blitt så mange kristne at *alle* opplevde situasjonen uholdbar: Alle var enige om at to slags sed og tro kunne man ikke ha på Island, til det var samfunnet for lite og tett. Men skulle den felles tro være åsa-troen eller Krist-troen? Om det ble de ikke enige. Til slutt ble de enige på Alltinget om at lovsigemannen, som fra gammelt hadde til oppgave å si hva som var gyldig lov på Island – at han fikk si hva loven skulle være i dette spørsmålet også. Lovsigemannen, som selv var hedning, brukte et par døgn til å tenke nøye over saken – hvorpå han stod frem på tinget og sa at heretter skulle kristendommen være samfunnets religion på Island; bloting til de gamle guder skulle ikke lenger finne sted åpenlyst; hva hver mann gjorde hjemme hos seg selv fikk bli hans sak. Og slik ble Island «kristnet» år 1000; 30 år før slaget på Stiklestad. – Våpenmakt eller åndsmakt? Det er neppe det helt gode alternativet.

(Artikkelen bygger på et foredrag holdt for elever i videregående skole).

Oskar Skarsaune,
professor i kirkehistorie
ved Menighetsfakultetet
Gydass vei 4, 0363 OSLO

Knut Aukrust:

Trosskifte og folketro

Religionsskiftet i Norge fra gammel norrøn tro til kristendommen var en prosess som pågikk over lang tid. Innarbeidede folkelige skikker og forestillinger lot seg ikke uten videre utrydde og erstatte med et helt annet sett av normer, verdier og religiøse dogmer. Og det var heller ikke alltid påkrevet at det gamle måtte vike for å gi plass for det nye. I mange tilfeller var det snakk om å omdefinere eller nytolke forestillinger og ritualer. Var man ikke i stand til å fjerne norrøne skikker, kunne man i stedet gi dem et nytt innhold i tråd med kristen tro og moral. Årsyklusen og livsløpet med de mange merkedager og overganger utgjør slike områder hvor kristendommen sakte, men sikkert erobret den ene festdagen etter den andre. Både Olav Tryggvason og Olav Haraldson forsøkte å forby de hedenske offerfestene uten å lykkes særlig i sine forsett. For å vinne innpass, ble de i stedet erstattet med skåler for jul og påske og drikkegilder til midtsommer og ved Mikkelsmesse. Dette utviklet seg etterhvert til å bli en kirkelig strategi, hvor man ikke var så opptatt av å fjerne de hedenske årsfestene. I stedet ble slike markeringer med lange tradisjoner i folkedypet satt inn i en kristen forståelseshorisont. Folkelige forestillinger fikk på denne måten leve side om side med kristent tankegodt med muligheter for påvirkning begge veier.

Kalenderen hadde sin utforming i primstaven eller messedagsstaven, et trestykke hvor hver dag ble markert med et hakk og særskilte festdager med spesielle symboler. Denne praktiske kalenderen var nettopp en kombinasjon av hedensk tradisjon, med merkedager knyttet til årstidene, og kristent tankeinnhold gjennom markering av katolske helgener. At jula også i førkristen tid var en sentral årstidsfest med markering av vintersol-

hverv, er kjent for de fleste. Den tidligere solfesten og vendepunktet i året ble til en minnefest for Jesu fødsel, den egentlige sol og det virkelige vendepunkt i historiens løp. Allerede Snorre kan fortelle om hvordan Håkon den gode feiret kristen jul samtidig med det norrøne juleblotet til ære for solen.

Mindre kjent er det kanskje at også påsken falt sammen med en hedensk høytid. I vår del av verden kom påskefesten til å erstatte en gammelgermansk vårjevndøgnsfest til ære for fruktbarhetsgudinnen Eostra. Navnet hennes har overlevd i det tyske *Ostern* og i det engelske *easter* som betegnelser på selve påsken.

Kristendommen gjorde jul og påske til sine høytider, selv om skikker med hedensk opphav har vært et vesentlig innslag i disse feiringene helt opp til vår egen tid. Denne gjensidige påvirkning har stort sett funnet sted uten å skape de store konflikter. Juletre og påskekyllinger oppfattes som en nødvendig og uproblematisk del av høytidene både i kirken og i folketradisjonen. Men ikke alle slike erobringer har vært like vellykket sett med kirkelige øyne. Få går i dag rundt og tenker fromme tanker på Jonsok til minne om døperen Johannes. Derimot vet vi ganske mye om heksenes ferd til Blokkberg denne midtsommernatten i lysskjæret fra St.Hansbålet.

Andre merkedager har i folketradisjonen blitt stående igjen relativt ribbet både for hedensk og kristent innhold. Mikkelsmesse er et av mange eksempler på en slik utvikling. Den 29. september var til minne om erkeengelen Mikael, som på denne dagen viste seg over keiser Hadrians mausoleum i Roma under en pestepedimi i 590. Samtidig var dagen også i norrøn tid en viktig merkedag nært knyttet til avslutning av innhøstingen og begynnelsen på jakttiden. Antake-